

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1(091)

Варшавський О.П.

Що надає знанню наукової строгості?

Питання, виведене в назву роботи, обумовлене чинною й важливішою проблемою епістемології останнього століття – релятивізм знімає відповідальність з наукового пізнання. Оскільки доказовість, як і спростованість, уже не може вважатися критерієм достовірності знання, остільки увага автора спрямована на аналіз попередніх настанов стосовно суцього. Серед них не діловита, а саме питальна настанова відповідає науковій методичності.

Ключові слова: настанова, строєість, діяльність, мудрість, урок, саєнтизм, доказовість, відносність, *Docta ignorantia*, запитування.

До початку XX століття теорія пізнання не знала про існування настанов: здавалося, якщо є правильно поставлений метод, то він однаково підведе всякого охочого до сутності явища. Однак, завдяки Гуссерлю виявилось, що настанова більше, ніж важлива. Саме через неї ми різне беремо в коло своєї уваги, тобто щось приймаємо як «факти», а відповідно інше не вважаємо чимось істотним. Це значить, що настанова – онтологічна, і щось від неї може бути, а інше, навпаки, бути не може. А крім того, людське знання – завжди упереджене, перед–судне, наслідком чого є його відносність до певних історичних і психологічних обставин.

Врятувати науковість – ось немінуча реакція на теорії відносності, причому у відмінних і навіть протидіючих напрямків філософії. Справді, не всі настанови у пізнанні є рівнозначними, – можливі ж бо і фантазерство, і «ментальне хуліганство», і просте невігластво. І природно, що стала актуальною настанова так званої «строгості». Її визначення стало на початку XX ст. мало не месіанським завданням як для позитивізму, так і для феноменології.

Сьогодні ця проблема не менш гостра, адже кожен черговий день примножує інформацію в рази, тож запит на «строге» висловлювання росте пропорційно. Примітно, що в нинішньому інформаційному шумі уже навіть не читач формує попит на певний смисл. Нині перед самими науковими інститутами стоїть вимога, щоб їхні працівники виробляли щодалі, то більше «актуальних» текстів. І якщо «Дім Соломона», де реплементається виробництво наукових знань, був для Ф.Бекона «амбітною ціллю», то сьогодні це вже завершена реальність.

Дивно, але дослідження, побудоване за зразком роботи механізму, мусило б планомірно і невідворотно виводити до «познання причин і скритих сил всіх вещей и расширения власти человека над природою, покуда все не станет для него возможным» [3, с.514], а натомість має місце схоже на надвиробництво, і відніюються ознаки смислової ентропії. У чому ж річ? Ясно, нині вимога до строгості стала незрівнянно жорсткіше, ніж за часів становлення новоєвропейської натурфілософії та науки. Тепер методологія домінує над дослідженням. Вимога продуктивності виховує специфічну настанову стосовно суцього та його пізнання. Оскільки важливо не шукати, а знаходити, остільки над дослідженням тяжіє опіядка на результат. А тому навіть беконівське завдання «пізнання причин та скритих сил» виглядає марним і зайвим. Пізнання заангажоване тим, що від нього наперед вимагається знайти.

А що як поставити під сумнів, що діловитість та націленість на результат і наукова строгість – це одне і теж? Бо ж очевидно, що категорія наукової строгості залежить від часу і показує себе у відповідності до нього. А отже, ми маємо намір серед всіх історичних поворотів вичленили кореневу настанову науки. А для цього передусім об'єктивно поняття строгості і науки.

Отож строгість – що це таке? Зрозуміло, що справа тут іде про особливу інтенціональність свідомості; і як настанова щодо буття, строгість протиставляється ставленню упередженому, поблажливому, розсіяному, приблизному, вигадливому. А натомість строгість – це коли при ділі, на шляху до речі. Прещкою це називається *μέθοδος*, і відділяється від безпутного існування та безвідповідального судження, ось, до речі, ще Геракліт застерігав: «Не будем наобум гадать о величайшем» (113/47DK).

З поняттям науки складніше. Сучасна рефлексія представляє науку як «вироблення об'єктивних, системно організованих та обґрунтованих знань про світ» [9, с.23]. Наука, таким чином, віднесена до роду діяльності з вироблення знань. Тим самим припускається, що в принципі можлива яка-небудь «діяльність» ніби остеронь від знань про світ, – тож наука проти діяльності є вторинна. Метафора діяльності, проте, затребувана не випадково. Так ми, люди західної культури, себе сьогодні розуміємо. Діяльність має дуже серйозний настрій: у неї є свої прийоми, вона озброєна засобами, вимагає енергетичних зусиль, а головне, вона націлена на продукт, і не здійснюється задарма. Стrogість у такому контексті полягає в уподібненні до роботи фабричного механізму. Виглядає дуже принадно, бо помилки тут відбраковані, а наприкінці процесу обов'язково буде достовірне і корисне знання.

Однак, діяльність у смислі виробництва науку не охоплює, ми ж не забуваємо, що вона первинно являє собою творчість, котрій не передують ні техніка, ні зразок, ні матеріал, ні інтерес. Крім того, якщо прийняти діяльнiсну супозицію, то виходить, що знання про світ – це щось ситуативне, породжене особливою презентацією. Але ж і це не так. Нема ніякої діяльності перед розпізнаванням сущого по істині. І наука не виникає вперше саме в якості «вироблення знань». Навіть у суспільстві, де немає писемності, поняття науки, проте, має місце. Та й ми ж не в наукових інститутах вперше зустрілися з феноменом науки. І це ж зрозуміло, чому, – бо ж знання про світ стоять під питанням відколи себе виявляє людина. От сей її досвід про науку цікавий не менше, ніж академічний, оскільки він не рефлексивний, ненавмисний, і саме через те, як стверджує герменевтика, в ньому кориняться автентичне поняття.

Справді, як для греків філософія і наука поперевах була одне і те ж, так і для наших предків словом «наука» позначався власне мудрий і уважний погляд на дійсність. Вживалося це слово заздалегідь до того, як наука перетворилася на інститут, у ту добу, яку вчені тепер називають «міфологічною». Відоме воно і досі у нашому побуті. В якому все-таки смислі?

На смисл, передусім, нам укаже «внутрішня форма слова» або етимон, а саме: «учити». Дійсно, наука учить і науці навчаються. У цього діла не пряма дія: навчання – це не презентація готового знання від одного до другого. Навчання, навпаки, обертається коло чогось самого по собі повчального, яке має відкритий характер для всіх учасників навчання. Але що це таке?

На цей предмет нема більш надійного вказівника, ніж звичайна народна метафорика, яку ми знаходимо у найбільш авторитетному «Словарі української мови Грінченка 1908 р.»: «Оце тобі наука, не ходи в ліс без дрюка» [8, с.530]. У цій народній приказці все очевидно. Наука – це те, що переживається від зустрічі з річчю, і навчає вона того, як з нею належить бути. Подія вияву лежить в основі народної науковості. Назвемо її просто – «урок». Його не можливо свідомо придумати, сконструювати і викласти. Він – між нами і сущим – раптовий. Він нас ніби сам застает у зв'язку з тим, що має місце по істині, від чого його значущість незаперечна. Таким чином, урок – це подія, коли щось (суше) відкрилося у своїх власних межах, а ті уявлення, які ми досі суцшому свідомо чи мимохіть нав'язували, з очевидністю стають спростовані.

Звичайно, строгість не є атрибутом винятково сентистської науки. Але і в древньому смислі наука також її має. І вона означає слухняність уроку буття відкритої речі. Безумовно, вона пасує життєвській мудрості, але це іще не є вченість. В такій настанові до буття ще немає організованості, немає руху пізнавальним шляхом, тобто методу.

Таким чином, перед нами суперечність двох образів науки. Ранній являє собою ту природну якість людської присутності, котра чує і відтворює урок, пропонований тим, що власне є («навчається науки»). Ми називаємо її мудрістю, як колись греки називали те ж саме словом філософія. Другий, сучасний образ представляє активістське ставлення до природи. Така науковість дорівнюється до діловитості обізнаного працівника наукового інституту. Її іменують саєнтізм (або ж сцієнтизм, від англ. science).

Між обома образами є історичний зв'язок, хоч уже і здається, що саєнтізм відірвався від мудрості настільки, що став явищем окремим. Але чи можливо їх примирити? У зв'язку з чим спробуємо заново осмислити: що надавало і надає знанню наукової строгості? Звичайно, шукати такого примирення слід в історичних початках.

Знання філософське вже у пору свого самоутвердження мало ознаку строгості, чим протиставляло себе пересудам непосвячених, багатознайству обізнаних. Це як раз про строгість іде справа, коли Геракліт визначає чесноти мудрості [4, с. 153–157], як-от: її самообмеження (23f/112DK), відокремленість від усіх (83/108DK), сухість і тверезість душі (68/118DK), пробудженість у протиставленні до «сну наяву» (1/1DK). Примітно, що він робить це ніби узгоджено з метафорикою нашої природної мови.

Проте, сучасне наукове уявлення про строгість, в завданнях об'єктивації, обґрунтування та систематизації знання, сходить передусім до Аристотеля. Він надав їй виразних ознак тямущості, відділивши її від споглядальної платонівської мудрості. Його ідеалом стала розсудливість («фронесіс»), що має такі ознаки: досвідченість, помірність, розважність, завбачливість, винахідливість і навіть вигадливість, що межує зі спритністю. Розсудливість уміє приймати рішення «во благо», розбирається у справі і здатна передчувати те, що стосується самого власного існування [1, с. 176–180]. Але крім того розсудливість передбачала й уміння доводити, хоч і не зводилося до нього.

У кожному разі утримувати строгу настанову у мисленні буття завжди було складно. А через те вона в історії філософії періодично піддається випробуванню. Уперше філософське стало необхідним доводити, що вона є «наука строга», у період спростування софістського підходу стосовно судження. Протагорове «людина – міра речей» розгніздало позірність, а раз є тільки те, що кому-небудь здається, то доводити можливо все що завгодно. Безвідповідальність, заангажованість, корисливість, хитрість не могла не обурювати тих, хто вірив в істину. Однак аристотелівська критика пішла шляхом, запропонованим самими софістами: «Мы замыслили найти некоторое средство строгости умозаключения относительно предложенных для обсуждения проблем на основе наиболее правдоподобных из имеющихся [посылок]» [2, с. 591]. Тож для Аристотеля методичність пізнання означає водночас його доказовість. Не доказовість суперечить мудрості, але – спотворена софістська доказовість, як заснування на хибних посилюках та фальшиве виведення з них.

Але чому саме доказовість відповідає поміркованому настрою Аристотеля? Річ у тому, що для нього доказ містить у собі міру, визначену довершеними (геометричними) початками. Його аподиктика базувалася на вірі в непохитність цих начал. Він ще не міг припустити, що про них теж можна довільно домовлятися. Тільки в Новітній час виявилось, що доведеним може бути тільки те, що задалегідь прийнято в якості довідного. Аристотель (як власне і самі софісти, яких він спростовував) іще не знав, що у софістській настанові більш глибокі підстави, ніж проста схильність деяких людей ради користі «здаватися виконувачами справи мудрого, ніж справді її виконувати». Для строгості нема місця не тому, що «міра речей» – це людина, а тому, що нема самих по собі аксіоматичних («правдоподібних») посилюків, тобто нема самої міри.

Але якби тепер, коли єдино очевидністю є те, що доказ залежить від відносних посилюків? Епістемологія другої половини XX століття відкохувалася від позитивістської претензії на єдину «верифіковану» істину. Нема на що спертися, і тому тепер домінує тенденція релятивістська і навіть анархістська:

«У нас нет более рациональной процедуры, чем метод проб и ошибок – предположений и опровержений: смелое выдвижение теорий, стремление сделать все возможное для того, чтобы показать ошибочность этих теорий, и временное их признание, если наша критика оказывается безуспешной. С развиваемой нами точки зрения, все законы и теории остаются принципиально временными, предположительными или гипоте-

тическими даже в том случае, когда мы чувствуем себя неспособными сомневаться в них» [7, с. 93].

І в цьому є правда, адже т.зв. «факти» дійсно занадто теоретично «навантажені», щоб бути критерієм істинності. Але разом з тим, констатація тимчасовості теорій розв'язує руки для довольного судження. Віра в «єдино правильний» метод, а слідом за ним, і в «строгий підхід», розкладається тепер як конформізм щодо сакристської ідеології. Відповідно справа тепер іде про сміливість і ризикованість у витворенні гіпотез, наполегливість і стійкість у відстоюванні будь-якої і навіть на позір абсурдної точки зору, свавілля і проліферацію ідей. Сценарій як ніби фантастичний: машина виробництва знань вийшла з-під контролю.

Не зважаючи на те, що всі теорії гіпотетичні, ми, однак, переконані, що принцип анархізму в епістемології не буде мати евристичного значення. Тому що, скажімо так, гіпотетичність буває різна. Спонтанне розмноження ідей тільки тому, що вони «хвибні», не стимулює пошук. Більш того, цей шлях нам видається згубним для самої здібності теоретичного бачення. Мислення ж бо не в тому, щоб навипередки кидати в реальність які завгодно судження для наступного їх підтвердження чи спростування підготовленими фактами. Як і не в тому, щоб своїм уявленням добувати із сущого користь. Наукова строгість, як було раніше сказано, – це означає бути співпричетним ділу і речі.

Отже, слід шукати інших ходів для подолання релятивізму. Історичність та «ідеологічність» факту мусила б привести не до анархізму, а до прояснення онтології факту. Належить, зокрема, питати, відколи і через що факт встигає теоретично «навантажитися»? І ясно, що ця «навантаженість» міститься до встановлення факту, тобто уже в самій настанові стосовно буття, у тому, як я є стосовно речі. Себто, відхиливши критерій доказовості, ми опиняємося знову перед питанням про строгість.

А проте, в історії був і відмінний від аристотелівського підхід у подоланні релятивізму.

Софістичі, як відомо, першим відповів Сократ. Його принцип «нічого не знаю, а інші не знають навіть цього» став першим вододілом в історії мислення, оскільки відділив пересуди обизнаних від настанови відкритості до істини. Йому, як ми пам'ятаємо, однаково потрібна була чистота від яких-небудь «знань».

Дивовижно, але ідентично до цього перервати безплідні спори та догматичні міркування доби середньовічної схоластики були покликані і принцип «*Docta ignorantia*» Ніколая Кузанського і принцип сумніву Бекона та Декарта. Знову ж таки не для свавілля, але, навпаки, для строгості і всупереч схоластичної суворості.

Але найцікавіше, що і в наш час строгість передбачає утримання від суджень – «епохе» або феноменологічна редукція у Гуссерля, мета якої досягти незацікавленості погляду спостерігача. З тою, правда, відмінністю, що Сократ справді «нічого не знав», а Гуссерль говорить про епохе як про спеціальний метод. Річ у тому, що Гуссерль намагається подолати релятивістську тенденцію натуралізму та історизму через методичний аналіз спрямованості свідомості на феномени: «В епоху живої реакції против схоластики боевым кличем было: «долгой пустые анализы слов». Мы должны спрашивать у самих вещей. Назад к опыту, к созерцанию, которое одно только может дать нашим словам смысл и разумное право» [5, с. 203]. Тож строгість феноменолога – це свідомо вправа в уважності щодо власного споглядання речей. Саме в такий спосіб Гуссерль першим намагався сполучити мудрість і сактизм: «Глубокомысленное есть дело мудрости; отвлеченная понятность и ясность есть дело строгой теории. Превращение чаяний глубокомыслия в ясные рациональные образования – вот в чем заключается существенный процесс новообразования строгих наук» [5, с. 238].

Спільним для цих трьох методів є те, що перед сущим спершу треба умовкнути, а не братися про нього похатцем теоретично судити. І не оглядатися ні на попередню традицію, ні на випробувані правила, ні на соціальний попит на певний вид знання. Проти діяльності знавця мудрим тут виявляється зупинити будь-яку діяльність. Лише смиренна увага до сущого, котра може бути вмотивована тільки, мабуть, одним – тим, що суще справді незбагнено дивовижне.

Але чи є в цій відмові від суджень хоч би якась змістовна настанова? Ось Гайдеггер, коли каже, що «наука не мислить», то не просто провокує полеміку. Він присвятив цілий лекційний курс тому, щоб показати, що мислення – це вдячність у стосунку до

буття. Це така його інтерпретація наукової строгості, в якій він підкреслює повну відсутність інтересу: «Воспоминание, которое в качестве мышления является настоящей благодарностью, нуждается именно в том, чтобы благодарить, а не отдавать взамен и отрабатывать. Такое благодарение – это не возмещение, а открытость навстречу. Только эта открытость навстречу дает нам возможность сохранить в своей сущности то, что изначально дается для мысли» [10, с.227].

Звичайно, саєнтизму відчуті до суцього щось таке, як вдячність, буде вельми не просто, бо заважає його діяльнісний характер. Аби стояти перед буттям речей відмінно, ніж це буває у побуті, у ритуалах, саєнтизм шукає строгості, але вона наче грає з ним злий жарт. Прагнення подолати повсякденну розсіяність приводить не до зосередженості та відповідальності, а навпаки, до зашореності та заповзятості, замість точності досягається дріб'язковість, замість вимогливості – суворість. Намір уникнути упередженості веде саєнтизм до індиферентності стосовно суцього.

Однак строгість, на наш погляд, – це, навпаки, певна увічливість у стосунках із суцшим. Увічливість – значить у вічі, не оглядаючись, наприклад, на актуальність для потреб народного господарства. На це можна, звичайно, заважити: а що про неї всерйоз свідчить, чим таке ставлення верифікується? Якщо певно, то нічим. А втім, є один чинник: увічливість як пізнавальна настанова проявляється в запитуванні.

У нас якось повелося вважати, що вченість полягає в оригінальній, не для кожного доступній доксі. Із боротьби таких нібито синтезується знання, або ж зі «сміливого та ризикованого» доксовиробництва. І здається, що в питання менша ґносеологічна вага, і вже навіть не часто у роботах, котрі претендують зватися науковими, стрінеш відповідний знак. Хіба є про що питати, якщо озброєний методом та критерієм істини?

Але це саме в питанні річ утримується в увазі віч–у–віч, як ми кажемо, увічливо. У питанні є щось питальне саме по собі, тоді як у судженні ми видаємо щось за інше. Тож питання не може бути гіпотетичним, і його не стосується теза релятивізму. (Авжеж, не кожна питальна конструкція та інтонація є питанням, але не про риторику на разі йде справа.) Невміло поставлене питання просто не досягає феномена, але саме по собі питання не може бути хибним.

Звичайно, виникає спокуса з'ясувати, яким способом можливо досягати феномена з допомогою питання всякий раз. Але не відомо, як питанню стати інструментом. Цього навмисно навчитися не можливо, і не можливо кого–небудь в цьому «натаскати», як цілком слушно стверджує Гадамер: «Про запитання можна сказати, що воно нас наздогнало, а не ми його ставимо. Саме запитання напрошується, ми більше не можемо ухилитися від нього й змушені розпрошатися з нашими звичними думками» [6, с.340].

Хоч і не зводимо до техніки, а проте запитування – це все–таки уміння. І якщо є, щонайменше, воля до істини, то воно здійснюється ненавмисно само собою. Ми шукали наукову строгість і знайшли її в питальній настанові до суцього. Тим самим виявилось, що у науки безґрунтовний фундамент, він, однак, найнадійніший. Тільки у питанні слухняність уроку раптового прозріння в істину відкритого явища набуває методичної організації. Ось єдина основа для примирення між життєвською мудрістю та саєнтизмом.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Никомахова этика / Аристотель // Сочинения в 4-х т. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 53–294.
2. Аристотель. О софистических опровержениях / Аристотель // Сочинения в 4-х т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1978. – С. 533–593.
3. Бэкон Ф. Новая Атлантида / Ф.Бэкон // Сочинения в двух томах. – Т. 2. – М.: Мысль, 1972. – С. 487–526.
4. Геракліт. Фрагменти / пер. М. Соневицького // Філософ. і соціол. думка, 1991, №4. – С. 152–158.
5. Гуссерль Э. Философия как строгая наука / Э. Гуссерль // Избранные работы. – М.: Территория будущего, 2005. – С. 185–240.
6. Гадамер Г.–Г. Истина и метод / Г.–Г.Гадамер; [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К.: Юніверс, 2000. – Т. I. – 464 с.
7. Поппер К. Предположения и опровержения: Рост научного знания / К.Поппер. — М.: АСТ, 2004. — 638 с.

8. Словарь української мови / Упорядкував, з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – Том II. З–Н. – К.: Київська Старина, 1908. – 573 с.
9. Степин В.С. Наука / В.С.Степин // Новая философская энциклопедия: В 4 т. – М.: Мысль, 2001. – Т. 3. – С. 23.
10. Хайдеггер М. Что зовется мышлением? / М.Хайдеггер. – М.: Территория будущего, 2006. – 320 с.

Варшавский А.П. Что придает строгость научному знанию?

Вопрос, выведенный в название работы, обусловлен важнейшей проблемой эпистемологии последнего столетия – релятивизм снимает ответственность с научного познания. Поскольку доказательность, как и опровергаемость, уже не может считаться критерием достоверности знания, постольку внимание автора направлено на анализ предварительных установок по отношению к сущему. Среди них не деловитая установка, а вопросительная соответствует научной методичности.

Ключевые слова: установка, строгость, деятельность, мудрость, урок, сайентизм, доказательность, относительность, *Docta ignorantia*, вопрошание.

Varshavskiy, O.P. What Does Add Rigour to Scientific Knowledge?

The article title's question is caused by the most important problem of epistemology of the last century – relativism relieves of responsibility for scientific cognition. Since evidentiary, so as falsifiability, cannot be considered as the criterion of the knowledge credibility, so far as author's attention is directed at the analysis of the preliminary attitude with respect to the things. Among them not the efficient attitude but inquiring one corresponds to the scientific methodicalness.

Key words: attitude, rigour, activity, wisdom, lesson, Scientism, evidentiary, relativity, *Docta ignorantia*, inquiring.